

NATURA JURIDICĂ A CONSIMȚĂMÂNTULUI VICTIMEI ÎN DREPTUL PENAL**Raluca Gabriela IONUȘ***Catedra Drept Penal și Criminologie*

According to the law doctrine, the victim's consent in criminal law is treated differently, some authors assign relevant legal content to the subject, thus recognizing it as an institution, while others deny all legal and criminal implications of the victim's will in the criminal mechanism. Scientific controversy, however, is not reduced to the recognition of the institution. Actual disputes regard the true nature of the person's will in causing damage to their interests. Thus, there is a fluctuation of opinions concerning this issue, opinions that vary depending on periods, schools and laws on which researchers fundament their options. Regardless to the status given to the subject: a probative cause, a circumstance that removes the criminal nature of the crime or even a source of non-engaging criminal responsibility, the institution concerned is a barometer used to resolve the issue of criminal responsibility of those who have caused physical, psychological, patrimonial damage to the rights and freedoms of the person who has consented to these actions.

În literatura de specialitate, consimțământul victimei în dreptul penal este tratat diferit, după cum unii autori atribuie relevanță juridico-penală, recunoscând implicit această instituție, în timp ce alții neagă în totalitate implicațiile juridico-penale ale voinței victimei în cadrul mecanismului de săvârșire a faptelor prejudiciabile. Polemica științifică nu se reduce însă doar la recunoașterea acestei instituții. Disputele reale vizează aprecierea adevăratei naturi juridice a voinței persoanei la cauzarea unor daune propriilor interese. De aceea, în prezentul studiu ne-am propus investigarea viziunilor doctrinare vis-à-vis de consimțământul victimei și determinarea facturii juridice pe care o posedă.

Astfel, în literatura de specialitate rusă, autorii M.I. Iakubovici [1], N.D. Durmanov [2], N.F. Kuznețova și Iu.M. Tkacevschi [3] contesă legalitatea raportării consimțământului victimei la categoria cauzelor care exclud caracterul penal al faptei; or, susțin aceștia, consimțământul victimei nu își găsește consacrare expresă în legea penală, ci în alte acte normative, care în cea mai mare parte se raportează dreptului privat. Dimpotrivă, un grup considerabil de autori, precum A.I. Santalov [4], I.I. Sluțchi [5], A.A. Piontkovschi [6], M.D. Șargorodschi [7], A.N. Krasikov [8] și A.V. Naumov [9], consideră că reticența reglementării instituției consimțământului victimei în legea penală nu exclude posibilitatea luării în considerație a unei atare situații în cazul soluționării problemei cu privire la aplicarea răspunderii și pedepsei penale persoanei care a comis în esență o faptă ilegală, dar cu acordul victimei.

În cea mai mare parte, autorii ruși care tratează subiectul „consimțământul victimei” caută să aducă argumente în favoarea recunoașterii acestei instituții. Bunăoară, I.I. Karpeț [10] opinează că în legea penală lipsesc unele prevederi exprese despre excluderea caracterului penal al faptei, cauzarea prejudiciului unei persoane cu consimțământul acesteia reprezintă o circumstanță ce acționează în baza evaluării moralității. Esența acestei circumstanțe rezidă în faptul că consimțământul victimei la cauzarea prejudiciului intereselor personale, înlătură caracterul penal al faptei. De regulă, în asemenea cazuri pângărirea unor valori este compensată prin valorificarea altor valori sau interese.

A.A. Piontkovschi [11] consideră că consimțământul victimei reprezintă acea circumstanță care înlătură caracterul socialmente periculos al faptei în ipoteza atentării asupra acelor drepturi și interese care sunt disponibile titularului valorilor sociale apărute de legea penală. De aceea, săvârșirea unor fapte prejudiciabile în prezența consimțământului victimei nu poate fi considerată ca socialmente periculoase; prin urmare, aceste fapte sunt legitime.

După A.N. Krasikov [12], consimțământul persoanei la cauzarea de daune reprezintă o valorificare a propriilor interese, iar pe de altă parte, o normă de conduită pentru terțele persoane.

A.I. Santalov [13] împarte cauzele care înlătură caracterul socialmente periculos și ilegalitatea faptei în două categorii: cauze prevăzute de legea penală (legitima apărare, starea de extremă necesitate) și cauze neprevăzute de legea penală, dar care exclud ilegalitatea faptei (exercitarea unui drept personal, consimțământul victimei etc.).

În concepția autorului A.L. Smirnov [14], consimțământul persoanei la cauzarea unor daune intereselor personale constituie o cauză care exclude caracterul infracțional al faptei, motiv pentru care se pledează în favoarea completării Capitolului VIII al Părții Generale a Codului penal al Federației Ruse [15] – „Cauze care înlătură caracterul infracțional al faptei”, cu un nou articol care ar reglementa condițiile operării acestei

circumstanțe. A.V. Sumaciov [16] nu neagă această apartenență, însă consideră că cauzele care înlătură caracterul infracțional al faptei au un caracter absolut și general, pe când consimțământul victimei reprezintă o cauză concretă și limitativă. Reieșind din analiza condițiilor legitimității cauzelor care exclud caracterul infracțional al faptei, autorul nu este adeptul inserării consimțământul victimei în Partea Generală a Codului penal al Federației Ruse; or, afirmă el, grație diversităților de situații ce pot să apară în legătură cu manifestarea de voință, ar fi imposibil de elaborat o normă care ar cuprinde în totalitate eventualele modalități faptice.

În dezacord cu opinia enunțată mai sus, autorii V.I. Kolosova și E.O. Maleaeva [17] sunt convinși de faptul că, cu cât mai devreme legiuitorul va reglementa condițiile legitimității unei astfel de circumstanțe, cu atât mai mult se vor mări șansele de a evita erorile în practica de urmărire penală și cea judecătorească la soluționarea chestiunii privind tragerea la răspundere penală a persoanelor care au cauzat daune de natură fizică, psihică, patrimonială drepturilor și libertăților persoanei care și-a exprimat consimțământul la aceste fapte. Însăși natura socio-juridică a consimțământului victimei ne conferă posibilitatea de a-l situa pe aceeași treaptă cu starea de extremă necesitate sau cu legitima apărare. Așadar, reieșind din logica celor expuse, cert este că consimțământului victimei este conceput așa cum el este tratat în majoritatea opiniilor – ca fiind o cauză care înlătură caracterul infracțional al faptei.

Totuși, au existat și opinii în literatura de specialitate rusă, care au încadrat consimțământul victimei printre temeiurile liberării de răspundere penală. Bunăoară, în perioada sovietică I.I. Sluțki [18] pentru prima dată a clasificat circumstanțele în virtutea cărora poate opera liberarea de răspundere penală, împărțindu-le convențional în trei categorii:

1. *Circumstanțe socialmente utile și legale în momentul comiterii faptei*: legitima apărare, extrema necesitate, reținerea infractorului, renunțarea de bunăvoie de la comiterea infracțiunii, executarea ordinului legal, îndeplinirea obligațiilor de serviciu și profesionale etc.

2. *Circumstanțe care exclud pericolul social și, implicit, pedeapsa, însă în esență constituie fapte ilicite*: consimțământul victimei, fapte care constituie un pericol social redus, expirarea termenului de prescripție pentru tragerea la răspundere penală, precum și de executare a sentinței de condamnare.

3. *Circumstanțe care predetermină comportamentul persoanei*: constrângerea fizică și psihică.

Această opinie a fost împărtășită și de Ia.M. Brainin [19], care a dezvoltat ideea lui I.I. Sluțki, situând consimțământul victimei pe aceeași treaptă cu iresponsabilitatea, legitima apărare, extrema necesitate, renunțarea de bunăvoie de la comiterea infracțiunii etc. Prin urmare, cele două viziuni reflectă justificarea liberării de răspundere penală, linia de demarcare fiind interpretarea esenței categorisirii acesteia printre cauzele socialmente utile și cauzele care, în esență, constituie fapte ilicite, dar care exclud pericolul social și, implicit, pedeapsa.

În această ordine de idei, este relevantă delimitarea liberării de răspundere penală de cauzele care înlătură caracterul penal al faptei, reflectată în literatura de specialitate a Republicii Moldova. Așadar, liberarea de răspundere penală se aplică numai față de persoanele în ale căror acțiuni sunt prezente elementele constitutive ale unei infracțiuni și se deosebesc de cauzele care înlătură caracterul penal al faptei, întrucât, în situația liberării de răspundere penală, infracțiunea se realizează în toate trăsăturile ei esențiale, în timp ce, în situația cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei, infracțiunea se realizează prin lipsa unor trăsături esențiale ale unei infracțiuni [20]. Într-adevăr, circumstanțele ce constituie temei de liberare de răspundere penală se exteriorizează după comiterea faptei prejudiciabile, iar în cazul nostru consimțământul persoanei se manifestă în prealabil, adică până la comiterea faptelor prejudiciabile, altfel ar fi inoperantă relevanța consimțământului; or, o condiție esențială este: consimțământul să fie actual, adică să existe la momentul comiterii infracțiunii. Aceasta înseamnă că consimțământul victimei trebuie să fie dat anterior ori cel târziu concomitent cu săvârșirea faptei. În mod necesar pentru a se putea reține cauza justificativă, acordul victimei trebuie să precedă sau să coexiste faptei. Un acord ulterior săvârșirii faptei nu poate înlătura răspunderea făptuitorului. Aceasta deoarece repararea ulterioară a pagubei, ca o condiție izolată, nu înlătură răspunderea penală, cu atât mai mult nu poate face consimțământul ulterior al victimei.

Deși inacceptabilă din punct de vedere teoretic, dar și aplicativ, conferirea semnificației de cauză sau temei de liberare de răspundere penală consimțământului victimei, legiuitorul Republicii Moldova nu a ținut cont de adevărata natură a acestuia, astfel încât, prin Legea pentru modificarea și completarea Codului penal al Republicii Moldova, nr.277-XVI din 18.12.2008 [21], art.212 CP RM a fost completat cu alin.(5), normă care se referă la exonerarea de răspundere penală a persoanei care a săvârșit acțiunile prevăzute la alin.(1), (2) ale infracțiunii de contaminare cu maladia SIDA, cu condiția că a comunicat din timp persoanei puse în

pericol de a fi contaminată despre existența la primul a maladiei SIDA sau dacă persoana pusă în pericol de a fi contaminată știa despre existența acestei maladii, dar benevol a săvârșit acțiuni ce au constituit pericol de contaminare.

Prin esența și conținutul său, consimțământul victimei reprezintă o cauză circumscrisă prin lipsa elementelor constitutive ale infracțiunii. Această semnificație ne oferă posibilitatea de a concepe consimțământul victimei drept cauză care exclude caracterul penal al faptei. De altfel, în cea mai mare parte a viziunilor doctrinare, atât în literatura de specialitate rusă, cât și în cea a Republicii Moldova [22], consimțământul persoanei la cauzarea unor daune propriilor interese este atribuit cauzelor care exclud caracterul penal al faptei. Este oare corectă această apreciere? În vederea aflării adevărului, în cele din urmă vom analiza câteva opinii care se opun situației de mai sus.

Astfel, în doctrina română, spaniolă, italiană, franceză și germană consimțământul persoanei la cauzarea unor daune propriilor interese este conceput drept cauză justificativă. De remarcat că în legislația penală a statelor reprezentate de exponenții acestor viziuni au existat sau chiar există prevederi privind consimțământul victimei. Bunăoară, legiuitorul român, la elaborarea noului Cod penal, adoptat prin Legea nr.286 din 17 iulie 2009 [23], a prevăzut consimțământul persoanei vătămate ca o cauză justificativă, după modelul altor legislații europene (art.50 Cod penal italian [24], art.38 Cod penal portughez [25] etc.). Potrivit proiectului, cauzele justificative sunt reglementate alături de cauzele de neimputabilitate, ambele reglementări având o natură globală și imprecisă; or, legiuitorul român a utilizat formularea „nu constituie infracțiune”.

Putem oare pune semn de egalitate între cauzele justificative și cauzele care înlătură caracterul penal al faptei? Desigur că nu. În ipoteza cauzelor justificative, fapta nu constituie infracțiune, deoarece, obiectiv, este permisă în raport cu ordinea juridică în ansamblu, pe când în situația cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei conduita concretă nu constituie infracțiune, lipsind procesele psihice ale vinovăției, procese care se evaluează distinct. Asadar, linia de demarcare dintre cele două cauze rezidă în temeiul de excludere a infracțiunii. Această delimitare înlătură orice confuzie între cele două categorii de cauze: cele justificative trebuie să lipsească, pentru ca fapta obiectivă să prezinte caracter penal, iar cele care înlătură vinovăția nu pot fi evaluate decât în raport cu o faptă care, obiectiv, prezintă trăsăturile unei infracțiuni.

Mai mult ca atât, potrivit opiniei reputatului profesor G.Antoniou [26], existența cauzelor justificative se legitimează nu doar din punct de vedere teoretic, dar și practic. Spre deosebire de cauzele care înlătură vinovăția și care pun în discuție numai procesele psihice cu care a acționat agentul, cauzele justificative înlătură caracterul ilicit al faptei. Înlăturarea vinovăției presupune că fapta continuă să fie ilicită (nepermisă), dar subiectul nu va fi tras la răspundere din lipsa vinovăției. Cauzele justificative fac să dispară însuși ilicitul faptei; or, din nepermisă aceasta devine tolerată de lege. Aceasta se explică prin încuviințarea explicită sau implicită a unor activități care în sine prezintă pericol social, dar, integrate unor activități permise sau lipsite de acest pericol, sunt admisibile în principiu ca urmare a justificării lor sociale. Un exemplu elocvent la acest capitol îl reprezintă actul de prelevare de organe sau țesuturi pentru transplantare sau actul de recoltare de sânge, acte care își pierd legalmente caracterele lor infracțional datorită Legii Republicii Moldova, nr.42-XVI, privind transplantul de organe, țesuturi și celule umane [27] și Legii Republicii Moldova, nr.241-XVI, privind donarea de sânge și transfuzia sanguină [28]. Exemplele enunțate reprezintă situații cu caracter de excepție, având drept scop salvagardarea unor valori deosebit de importante, situații cu totul particulare în care fapta prevăzută de legea penală nu poate fi imputată în principiu făptuitorului. Tocmai din aceste considerente, pare a avea o cotație înaltă doctrina occidentală [29], care concepe consimțământul victimei drept fapt justificativ cu caracter excepțional și limitat, concept care a fost transpus în noului Cod penal, adoptat prin Legea nr.286 din 17 iulie 2009. Astfel, consimțământul nu va opera însă ca o cauză justificativă în cazul acelor valori sociale de care persoana nu poate dispune, fie pentru că nu îi aparțin (spre exemplu, consimțământul unui soț dat pentru ca celălalt să încheie o nouă căsătorie nu este valabil, pentru că valoarea lezată nu îi aparține), fie pentru că ar duce la o pierdere totală și ireversibilă a valorii sociale (spre exemplu, consimțământul dat de victimă ca autorul să îi amputeze un picior, fără a exista o necesitate medicală în acest sens). De asemenea, consimțământul nu va produce efecte în cazul infracțiunilor contra vieții, atunci când legea îi exclude valoarea justificativă (spre exemplu, în cazul traficului de persoane).

Denumirea de cauze care înlătură caracterul penal al faptei ar părea să echivaleze cu înlăturarea ilicitului. Astfel concepute lucrurile, toate cauzele ar fi justificative. În realitate, în Codul penal român din 1968 în vigoare [30], sub această denumire sunt menționate cauzele care exclud vinovăția, ceea ce, conceptual, înseamnă a lăsa neatins ilicitul faptei. Dacă sub această denumire s-ar fi enumerat cauzele care înlătură ilicitul, ar fi

însemnat ca acestea să producă efecte *in rem*. Se știe însă că temeiurile care exclud vinovăția sunt personale (ele exclud, de exemplu, participația numai dacă în persoana instigatorului sau complicelui a existat o cauză de înlăturare a vinovăției), pe când cauzele justificative sunt reale și exclud participația în orice condiții. Sub acest aspect, nu numai că este științific, dar și necesar să se facă deosebire între cauzele justificative și cele de nevinovăție, ținându-se seama de specificul fiecărui grup de cauze, precum și de efectele diferite pe care le produc [31]. De aceea, T.Pop [32] afirmă că efectele cauzelor justificative sunt mai largi, fiindcă aceste cauze suprimă chiar natura injustă a actului, ele fac să dispară nu doar responsabilitatea penală, dar și cea civilă: *neminem laedit qui jure fecit*.

Faptele justificative nu sunt subiective, ci obiective sau reale, ele justifică și pe participant. Această viziune se apropie mai mult de doctrina italiană [33], care împarte cauzele de excludere a punibilității în cauze de natură obiectivă (fapte justificative) și cauze de natură subiectivă (cauze care exclud vinovăția). Din aceste considerente, ni se pare alogică opțiunea legiuitorului român și a legiuitorului moldovean *de lege lata*, să atribuie legitima apărare și starea de extremă necesitate la categoria cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei, care în esență exclud vinovăția. Atât legitima apărare, starea de extremă necesitate, cât și consimțământul victimei sunt atribute ale faptei, nu ale subiectului, de aceea ele nu pot fi tratate drept cauze de nevinovăție.

De remarcat că o incursiune de retrospectivă în materia etalată ne permite a evoca că, potrivit Codului penal român în redacția din 1936 [34], legitima apărare și starea de extremă necesitate, precum și consimțământul victimei erau considerate cauze justificative. Considerăm că legiuitorul român, prin introducerea în noul Cod penal (adoptat prin Legea nr.286 din 17 iulie 2009) a sistemului cauzelor justificative și dispersarea acestora de cauzele de neimputabilitate, s-a condus nu doar de prevederile Codului penal în redacția din 1936, dar și de rațiunile arătate mai sus, astfel încât să se realizeze armonizarea dreptului penal material român cu sistemele celorlalte state membre ale Uniunii Europene, ca o premisă a cooperării judiciare în materie penală bazată pe recunoaștere și încredere reciprocă.

În concepția prof. G.Antoniou [35], în măsură în care se recunoaște existența unor cauze justificative expresie a ordinii juridice de ansamblu și care pot înlătura concluzia care se desprinde de tipicitatea faptei, apare ca necesar ca legiuitorul să consemneze complet trăsăturile esențiale ale infracțiunii, după modelul legii penale germane: tipicitate, antijuridicitate și vinovăție. Astfel, antijuridicitatea se exprimă printr-o condiție negativă, și anume – să nu existe vreuna dintre cauzele justificative, concepție de deplin întemeiată care își găsește reflectare în prevederile art.15 din noul Cod penal român sub noțiunea de „*nejustificată*”. O atare rezolvare legislativă ar fi benefică și pentru legea penală a Republicii Moldova; or, printre trăsăturile esențiale ale infracțiunii enumerate la art.14 alin.(1) CP RM nu este prevăzută antijuridicitatea.

Deși consimțământul victimei nu este reglementat expres de legea penală a Republicii Moldova, cu sediul în Partea Generală a Codului penal, relevanța juridico-penală a acestei circumstanțe poate fi dedusă din anumite norme de incriminare izolate, în conținutul cărora apare ca cerință esențială mențiunea ca fapta să fie ilegală ori ilegitimă. În această ordine de idei, ne facem părtașii opiniei prof. G.Antoniou [36], potrivit căreia expresiile „*ilegală*” și „*ilegitimă*” reprezintă, efectiv, cauze justificative speciale. De exemplu, cerința din art.166 CP RM ca privațiunea de libertate să fie ilegală constituie o modalitate specială de cauză justificativă, deoarece în lipsa ei fapta ar constitui o manifestare legală. Exemple de acest fel sunt multiple, lista putând continua cu art.159 CP RM – Provocarea ilegală a avortului; art.160 CP RM – Efectuarea ilegală a sterilizării chirurgicale; art.169 CP RM – Internarea ilegală într-o instituție psihiatrică etc.

Cauzele justificative în măsura în care permit sau impun realizarea unei fapte tipice conferă făptuitorului un adevărat drept de a acționa, astfel că persoana vătămată prin acțiunea realizată în temeiul și în cadrul limitelor cauzei justificative nu este autorizată să reacționeze [37].

Din acest punct de vedere – al naturii juridice exacte și al funcției penale îndeplinite – considerăm că consimțământul persoanei la cauzarea unor prejudicii propriilor sale interese are semnificația unei cauze de eliminare a elementului formal al infracțiunii, fapt care certifică denumirea de cauză sau faptă justificativă.

În cele din urmă conchidem că, deși în patrimoniul doctrinar de drept penal substanțial există o fluctuație de opinii vis-à-vis de natura juridică a consimțământului victimei, opiniile variind în dependență de perioade, școli și exponenți ai cărei legislații sunt cercetătorii – conferindu-i-se statut de cauză justificativă, cauză care înlătură caracterul penal al faptei sau chiar evoluând drept temei de liberare de răspundere penală – instituția în cauză reprezintă un barometru la soluționarea chestiunii privind tragerea la răspundere penală a persoanelor care au cauzat daune de natură fizică, psihică, patrimonială drepturilor și libertăților persoanei, care și-a exprimat consimțământul la comiterea faptelor prejudiciabile și la survenirea consecințelor ce decurg din ele.

Referințe:

1. Якубович М.И. Советское уголовное право. Общая часть. - Москва: Юриздат, 1966, с.210.
2. Дурманов И.Д. Обстоятельства, исключают общественную опасность и противоправность деяния. - Москва: Юриздат, 1961, с.4.
3. Кузнецова Н.Ф., Ткачевский Ю.М. Уголовное право. Общая часть. - Москва, 1993, с.222.
4. Курс советского уголовного права. Общая часть. Т.1. - Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1968, с.463.
5. Слуцкий И.И. Обстоятельства, исключают уголовную ответственность. - Ленинград, 1956, с.11-12.
6. Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права. Общая часть: учение о преступлении. - Москва: Наука, 1961, с.472-474.
7. Шаргородский М.Д. Вопросы Общей части уголовного права. - Ленинград, 1955, с.86.
8. Красиков А.Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве. - Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1976, с.36-60.
9. Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть: Курс лекций. - Москва: БЕК, 1996, с.327.
10. Карпец И.И. Уголовное право и этика. - Москва: Юриздат, 1985, с.129.
11. Пионтковский А.А. *Op. cit.*, p.416.
12. Красиков А.Н. *Op. cit.*, p.54
13. Курс советского уголовного права. Общая часть. Т.1. - Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1968, с.460-465, 518.
14. Смирнов А.Л. Потерпевший от преступления: Уголовно-правовое исследование: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Ростов-на-Дону, 2007, с.15.
15. Уголовный кодекс Российской Федерации: Закон Российской Федерации №63-ФЗ от 13 июня 1996 г., принят Государственной Думой 24 мая 1996 г., одобрен Советом Федерации 5 июня 1996 г., введен в силу с 1 января 1997, с изменениями и дополнениями на 13.05.2008 // Собрание Законодательства Российской Федерации, 1996, № 25.
16. Сумачев А.В. Диспозитивность в уголовном праве: Теоретико-прикладной аспект: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. - Екатеринбург, 2006, с.25.
17. Колосова В.И., Маляева Е.О. Согласия потерпевшего в уголовном праве как гарантия неприкосновенности личных, имущественных прав и частной жизни: научный доклад 27.05.1998 // www.koroboff.spb.ru/EUROPE/851400235.html
18. Слуцкий И.И. *Op. cit.*, p.11.
19. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. - Москва: Юридическая литература, 1963, с.247-249.
20. Barbăneagră A., Alecu Gh., Berliba V. și alții. Codul Penal al Republicii Moldova. Comentariu. - Chișinău: Sarmis, 2009, p.118.
21. Monitorul Oficial al Republicii Moldova 2009, nr.41-44/120, în vigoare din 24 mai 2009.
22. Vidaicu M. Consimțământul victimei în dreptul penal // Studia Universitatis (USM). Seria „Științe Sociale”, 2007, nr.3, p.206.
23. Promulgat prin Decretul nr.1211 din 17 iulie 2009 // Monitorul Oficial al României, Partea I, nr.510 din 24 iulie 2009, în vigoare de la data care va fi stabilită prin lege de punere în aplicare, dar nu înainte de 1 ianuarie 2011.
24. Codice penale italiano, RD 19 ottobre 1930, nr.1398, Suppl. alla Gazzetta Ufficiale nr.251 del 26 ottobre 1930.
25. Código penal portuguesa, aprovado pelo Decreto-Lei nº 400/82 de 23 de Setembro, republicado pela Lei nº 59/2007, de 4 de Setembro // www.gnr.pt/portal/internet/legislacao/pdf/CP
26. Antoniu G. Vinovăția penală. - București: Editura Academiei, 1995, p.203.
27. Legea privind transplantul de organe, țesuturi și celule umane: Legea Republicii Moldova nr.42-XVI din 6 martie 2008 // Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2008, nr.81/273. (25 aprilie). În vigoare din 25 octombrie 2008.
28. Legea privind donarea de sânge și transfuzia sanguină: Legea Republicii Moldova nr.241-XVI din 20 noiembrie 2008 // Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2009, nr.1-2. (13 ianuarie).
29. L'asseur G., Stefani G. Droit pénal général, dixième édition. - Paris: Dalloz, 1978, p.178-179.
30. Codul penal al României: Legea nr.15/1968 // Buletinul Oficial nr.79-79bis/21.06.1968, republicat în temeiul Legii nr.140/1997 // Monitorul Oficial al României, 1997, nr.65. (16 aprilie).
31. Teodosiu M.N. Cauzele justificative // Revista de Drept Penal, 1998, nr.3, p.106.
32. Pop Traian. Drept penal comparat. Partea Generală. Vol.II. - Cluj: Institutul de arte grafice „Ardealul”, 1923, p.274.
33. Antolisei F. Manuale di diritto penale, parte generale. - Milano, 1994, p.247.
34. Codul penal al României: Legea României din 13 martie 1936 // Monitorul Oficial al României, 1936, nr.65.
35. Antoniu G. Cauzele justificative în proiectul noului Cod penal // Revista de Drept Penal, 2004, nr.2, p.15.
36. Ibidem, p.16.
37. Oneca J.A., Mourullo G.R. Estudios penales. - Salamanca: Universidad de Salamanca, 1982, p.520-521.

Prezentat la 30.03.2010